

Η αναβίωση του πλουτισμού μέσω εξοικονόμησης δαπάνης

Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 909 ΑΚ

Χρίστος Φίλιος

Αν. Καθηγητής ΔΠΘ

Η εξοικονόμηση δαπάνης είναι έννοια στενά συνυφασμένη με αυτή του αδικαιολόγητου πλουτισμού και έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης επεξεργασίας, κυρίως σε αλλοδαπές έννομες τάξεις¹. Σύμφωνα με την κλασική θεώρηση της έννοιας, η εξοικονόμηση δαπάνης υποστασιάζεται είτε όταν η αρχική ωφέλεια την οποία έλαβε ο λήπτης του πλουτισμού συνίστατο σε άυλο αγαθό είτε όταν το αντικείμενο το οποίο περιήλθε αδικαιολόγητα σ' εκείνον απωλέσθηκε μεν (λ.χ. λόγω δωρεάς ή ανάλωσης), αφήνοντας όμως τα ίχνη της εξοικονόμησης στην περιουσία του.

Σε αντίθεση με τα ανωτέρω, η εξοικονόμησης δαπάνης δεν καταλαμβάνει πάντως τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες τα άυλα οφέλη οδηγούν πάντοτε και αναγκαία σε ευθύ πλουτισμό του λήπτη. Αυτό ισχύει, προεχόντως, στην αδικαιολόγητη απόλαυση λ.χ. ενός διπλώματος ευρεσιτεχνίας ή της εικόνας ενός γνωστού ηθοποιού: και στις δύο περιπτώσεις, παρά το γεγονός ότι υφίσταται μία ωφέλεια άυλης φύσεως, δεν τίθεται ποτέ ζήτημα εξοικονόμησης δαπάνης (βλ. κατωτ. υπό Α').

Αφορμή για την εκ νέου επεξεργασία της έννοιας αποτέλεσε η πρόσφατη απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου με αριθ. 4/2021 και ο εμβριθής σχολιασμός της από τον καθηγητή Αν. Βαλτούδη². Σκοπός της παρούσας μελέτης³ αποτελεί η αποσαφήνιση της

έννοιας και η αξιολόγηση ορισμένων αμφίσημων ζητημάτων που τίθενται με την ευκαιρία ερμηνείας των άρθρων 904 και ιδίως 909 ΑΚ.

Α. Περιπτώσεις της εξοικονόμησης δαπάνης

Η εξοικονόμηση δαπάνης αποτελεί έννοια κυρίως νομική που στόχο έχει να καλύψει περιστάσεις κάτω από τις οποίες το αντικείμενο του αρχικού πλουτισμού δεν είναι ενσώματο και δεν χωρεί η φυσική απόδοσή του σε είδος (*in natura*). Η τελευταία λαμβάνει χώρα μόνο σε αξία. Οι περιπτώσεις που δικαιολογούν προσφυγή στην έννοια είναι ποικίλες. Η συχνά διαφορούμενη χρήση της οφείλεται στην ανομοιογένεια του τρόπου με τον οποίο μπορεί να γεννηθεί ο πλουτισμός.

Η εξοικονόμηση δαπάνης μπορεί, καταρχήν, να προέλθει από τη δυνατότητα χρήσης αντικειμένου η οποία επιτρέπει την απόλαυση ενός άυλου οφέλους από τον πλουτίσαντα σε βάρος της περιουσίας του δότη. Αυτό συμβαίνει όταν κάποιος με επέμβαση σε ξένη περιουσία χρησιμοποιεί και απολαμβάνει λ.χ. τα οφέλη από ένα ιδιωτικό αρδευτικό δίκτυο⁴ ή, όταν κά-

βρό, οι εργασίες του οποίου στο πεδίο της συμπεριφοράς του εναγομένου μέσω των δικονομικών ενστάσεων αποτέλεσε οδηγό για τις σκέψεις που ακολουθούν (βλ. αναλυτικά Καλαβρό, Αιτήσεις και ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη, Αθήνα 2013, σ. 189 επ. και συνοπτικά του ίδιου, Πολιτική δικονομία – Γενικό μέρος, 4^η έκδ. 2016, § 36 αριθ. 66 επ. σ. 485 επ.). Προδημοσίευση από τον ΤιμΤομ Κ. Καλαβρού (υπό έκδ.).

4. Το παράδειγμα αντλείται από την απόφαση του Γαλλικού (Cour de cassation), 11.12.1928, *Dalloz Hebdomadaire* 1929, 18. Παραπλήσιο ζήτημα απασχόλησε στο παρελθόν την απόφαση του Γαλλικού (Chambre des Requetes), 15.07.1873, *Dalloz Périodique* 1873, 1, 457. Η περίπτωση αφορούσε την αξίωση αποκατάστασης του "πλουτισμού" διαμέσου της (μη γνήσιας) διοικήσεως αλλοτρίων. Ένας ιδιώτης, αφού τοποθέτησε στην κοινότητα της Saint-Chinian πενήντα πυλώνες φωτισμού, στη συνέχεια στράφηκε εναντίον της κοινότητας για τα οφέλη που εξοικονομήθηκαν από το δωρεάν φωτισμό.

1. Βλ. ήδη την συγκριτική μελέτη Chr. Filios, La notion d'économie de dépenses: la réincarnation juridique de l'enrichissement σε *Festschrift für Apostolos Georgiades zum 70. Geburtstag*, Athene 2006, σ. 159 επ.

2. Η εξοικονόμηση δαπάνης στο δίκαιο του αδικαιολόγητου πλουτισμού (με αφορμή την ΟΛΑΠ 4/2021), ΕλλΔνη 2021, 1281 επ. Βλ. επίσης, τις έντιμ. παρατ. του ακαδημαϊκού Μ. Σταθόπουλου, Εξοικονόμηση δαπάνης ως αποίμηση του πλουτισμού, ΕλλΔνη 2022, 402 επ. και 958 επ.

3. Η μελέτη αφιερώνεται σε μια από τις εμβληματικότερες προσωπικότητες της επιστημονικής κοινότητας του νομικού στοχασμού τα τελευταία 40 έτη, τον καθηγητή Κωνσταντίνο Καλα-

ποιος επιλαμβάνεται ενός κενού διαμερίσματος που ανήκει σε άλλον⁵ ή χρησιμοποιεί τον εξοπλισμό μιας εγκατάστασης⁶ χωρίς να υπάρχει προς τούτο δικαίωμα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ο λήπτης φαίνεται να πλουτίζει από την εξοικονόμηση της δαπάνης του ανταλλάγματος το οποίο θα έπρεπε, κάτω από φυσιολογικές συνθήκες, να καταβάλει για να αποκτήσει την ίδια ωφέλεια (*de facto* συναλλακτική σχέση). Σε άλλες περιπτώσεις, η εξοικονόμηση μιας δαπάνης μπορεί να απορρέει από υπηρεσίες τις οποίες παρείχε ο δότης ενόψει μίας έννομης σχέσης η οποία είτε δεν υφίστατο είτε δεν είχε συσταθεί νόμιμα⁷, και στην περίπτωση αυτή, οι υπηρεσίες επιτρέπουν την κτήση μιας ωφέλειας από το λήπτη εξαιτίας του γεγονότος ότι αποφεύγει να προσφύγει σε ένα άλλο πρόσωπο καταβάλλοντας το αναγκαίο αντάλλαγμα για τη λήψη των ίδιων υπηρεσιών.

Μία δεύτερη κατηγορία περιπτώσεων εξοικονόμησης δαπάνης δημιουργείται σπανιότερα στο δικό μας δίκαιο⁸, όταν υπάρχει φαινόμενο ανάλωσης ή δωρεάς αντικειμένου το οποίο καταρχήν αποκλήθηκε αδικαιολόγητα. Ως παράδειγμα θα μπορούσε κανείς να αναφέρει την κατανάλωση μίας πανάκριβης φιάλης κρασιού η οποία ανήκε σε έναν άλλο ή τη δωρεά⁹ ενός αντικειμένου το οποίο είχε αποκτή-

σει ο δότης από άλλη χαριστική αιτία και την οποία σε κάθε περίπτωση θα πραγματοποιούσε, ακόμη και με ίδιους πόρους ή με άλλα μέσα, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον αυτόκλητο "σωτήρα" του από πνιγμό στη θάλασσα (π.χ. δωρεά ενός ακριβού μενταγιόν προς τον "σωτήρα". Το κολιέ είχε προηγουμένως χαρισθεί στο δότη ενόψει αρραβώνα ο οποίος στη συνέχεια ανετράπη λόγω μη επακολούθησης του γάμου). Σύμφωνα με τη γνώμη που φαίνεται να κρατεί τόσο η ανάλωση, όσο και η δωρεά της αρχικής ωφέλειας από το λήπτη, συνιστούν, καταρχήν, φαινόμενα *απώλειας*¹⁰ του πλουτισμού όταν αυτός έχει περιέλθει στην περιουσία του λήπτη μέσω αναπιδώδους εκποίησης¹¹. Ισχύει, πάντως, διαφορετικά και καταλείπεται πεδίο εφαρμογής της έννοιας στις περιπτώσεις εκείνες (σπάνιες, βέβαια, όταν πρόκειται για κινητά) κατά τις οποίες είτε ο νόμος (λ.χ. μεταβίβαση κυριότητας πλοίου, άρθ. 6 ΚΙΝΔ¹²) είτε η βούληση των μερών έχουν διαμορφώσει τη μεταβίβαση της κυριότητας κινητού ως αιτιώδη εκποιητική δικαιοπραξία.

Σπανιότερα, η εξοικονόμηση μιας δαπάνης μπορεί να εμφανιστεί και μέσω της χρήσεως του πράγματος καθαυτού που έλαβε αδικαιολόγητα ο λήπτης προκειμένου να αποκτήσει μία άλλη διαφορετική ωφέλεια: π.χ. για να απολαύσει μία κρουαζιέρα ή ένα ταξίδι αναψυχής.

Αντίθετα με τα ανωτέρω, υπάρχουν περιπτώσεις οι οποίες ενώ κατατάσσονται συχνά στο πεδίο της εξοικονόμησης δαπάνης, στην πραγματικότητα αυτές δεν εμπίπτουν στο ρυθμιστικό εύρος της έννοιας:

5. Πρόκειται για τη συνήθη περίπτωση επέμβασης σε ξένη περιουσία: βλ. αναλυτικά *Chr. Filios*, Unjustified enrichment based on interference with another's property in French and Greek legal order – The specific problem of the requirement 'at the expense of another', ERPL 2006, 327 επ. Ανάλογο παράδειγμα και σε *Σταθόπουλο*, Εξοικονόμηση δαπάνης ως αποτίμηση πλουτισμού, ΕλλΔνη 2022, 404 και 960.

6. Το παράδειγμα αντίκειται από την απόφαση του Ελβαкур (Tribunal Fédéral), 13.7.1993, BGE 119 II 437. Παραπλήσιο ζήτημα αντιμετώπισε η ΑΠ 886/2021 ΧρΔ 2022, 339 επ., παράνομη εκμετάλλευση επιχειρηματικού ακινήτου.

7. Τέτοια περίπτωση εξέτασε η ΟΛΑΠ 4/2021 ΕλλΔνη 2021, 1452 επ. Πρβλ. επίσης την ανάλογη απόφαση από τη Νέα Ζηλανδία, *Watt v. Millison Holdings Ltd* (15.10.1993), in *Restitution Law Review* 1994, σ. 183, «*there could be no unjust enrichment claim which was inconsistent with a contract between the parties*». Έτσι και το ΓαλλΑκυρ (Cour de cassation), 19.12.1960, Bulletin civil I, αριθ. 550.

8. Βλ. σε άλλα δίκαια κυρίως της γαλλικής οικογένειας *Chr. Filios*, La notion d'économie de dépenses (ανωτ. σημ. 1), σ. 182 επ.

9. Πρβλ. την ίδια προβληματική σε *MünchKomm⁸/Schwab* (2020), § 818 αριθ. 193, ο οποίος ορθά επισημαίνει ότι η εξοικονόμηση δαπάνης στην εξαιρετική περίπτωση της χαριστικής παροχής του λήπτη προς τρίτον που θα γινόταν ούτως ή άλλως

και με κάθε μέσο –ακόμη και διά της αγοράς του αντικειμένου– όχι μόνο αποκλείει την ένσταση έκλειψης του πλουτισμού (§ 818 III γερμΑΚ = άρθ. 909 ΑΚ), αλλά εμποδίζει ταυτόχρονα και τη γένεση της ευθείας αξίωσης απέναντι στον τρίτο (δωροεόχο) από την § 822 γερμΑΚ (= άρθ. 913 ΑΚ). Ομοίως στο παρελθόν *MünchKomm⁴/Lieb* (2004), § 818 αριθ. 98.

10. Έτσι *Κορνηλάκης*, ΕιδΕνοχΔ Ι, § 70 3 III αριθ. 12 σ. 435. *Σταθόπουλος* σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, άρθ. 909 αριθ. 7. *Π. Φίλιος*, Ενοχικό δίκαιο - Ειδικό μέρος, 10^η έκδ. 2011, § 157ε Β-Γ σ. 707 και § 160 Β 1 σ. 719. Από τη νομολογία βλ. ΕφΠατρ 560/2008 ΑχΝομ 2009, 121. ΕφΑθ 8391/2005 ΕλλΔνη 2008, 925.

11. Αμφισβ. το όλο ζήτημα στο ελβΔ: βλ. συναφώς *Gilliard*, La disparition de l'enrichissement. Étude comparée des droits allemand et suisse, Genève 1985, σ. 50 και 120 επ., καθώς και *Chr. Chappuis*, La restitution des profits illégitimes, Bâle 1991, σ. 87 επ., ιδίως σ. 89.

12. Βλ. πολύ πρόσφατα *Κιτσαρά*, Κτήση νηολογημένου πλοίου παρά μη κυρίου σε αναγκαστικό πλειστηριασμό, ΧρΔ 2022, 171 επ., ιδίως αριθ. 6 σ. 175.

πρόκειται για φαινόμενα τα οποία επιτρέπουν την ευθεία κτήση ωφέλειας από το λήπτη, ανεξαρτήτως ζητήματος εξοικονόμησης δαπάνης¹³. Τέτοια είναι η περίπτωση κατά την οποία ο λήπτης μέσω επέμβασης στην ξένη περιουσία απολαμβάνει τα οφέλη του πνευματικού έργου ή μίας ευρεσιτεχνίας που ανήκει σε άλλον. Το ίδιο ισχύει και όταν ο επιλήψιμος λήπτης κάνει χρήση της εικόνας ενός προσώπου χωρίς να έχει παραχωρηθεί η σχετική άδεια. Για τις περιπτώσεις αυτές, δεν υπάρχει ανάγκη να προστρέξουμε στην έννοια της εξοικονόμησης δαπάνης και μάλιστα να ανεύρουμε την αξία που έχει αυτή συγκρίνοντάς την με την αξία που θα είχε μία επιτρεπόμενη χρήση των δικαιωμάτων από τον πραγματικό δικαιούχο. Ο παρανόμως πλουτίσας διά επεμβάσεως στην περιουσία του δικαιούχου διπλώματος ευρεσιτεχνίας ή άλλου πνευματικού δημιουργήματος ή κάποιας περιουσιακής εκφάνσεως του δικαιώματος στην προσωπικότητα, απολαμβάνει *ευθέως*¹⁴ και όχι έμμεσα τις ωφέλειες και τα κέρδη που απορρέουν από τη χρήση των δικαιωμάτων που ανήκουν στον ζημιωθέντα: συνεπώς, κανείς λόγος εδώ για εξοικονόμηση δαπάνης.

Από τη σύντομη πιο πάνω σταχυολόγηση των μορφών εκδήλωσης της εξοικονόμησης δαπάνης καθίσταται σαφές ότι αυτή παρουσιάζει μια κυμαινόμενη περιπτώσιολογία που εμποδίζει μία ενιαία προσέγγιση της έννοιας. Ο προβληματισμός γίνεται πιο

13. Βλ. πάντως μάλλον αντίθ. *Βαλτούδη*, Αποζημίωση και αδικαιολόγητος πλουτισμός στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, *ΧρΔ* 2009, 203 επ., αριθ. 21 σ. 209 και σημ. 73- στο γερμΔ, *Jakobs*, Eingriffserwerb und Vermögensverschiebung in der Lehre von der ungerechtfertigten Bereicherung, Bonn 1964, σ. 129; στο ελβΔ, *Keller/Schauvelberger*, Das schweizerische Schuldrecht I, III, Basel 1982, p. 50.

14. Έτσι *Chr. Filios*, La notion d'économie de dépenses (ανωτ. σημ. 1), σ. 163- απολύτως κρ.γν. πλέον και στο γερμΔ: βλ. λ.χ. *Elger*, Bereicherung durch Eingriff, Tübingen 2002, σ. 886 επ. *Hagmann*, Gewinnherausgabe im Rahmen des Nutzungsherausgabeanspruchs gemäß § 818 I 1. Alt. BGB, Frankfurt am Main 2007, σ. 98 επ. MünchKomm⁹/Schwab (2020), § 818 αριθ. 36, με το ορθότατο σχόλιο «maßt sich der Schuldner eine *unkörperliche Rechtsposition*, insbesondere ein *Immaterialgüterrecht* an, so erlangt er nicht dieses Recht an sich (das beim Inhaber verbleibt!), sondern allein die (unbefugte) Nutzung» έτσι και το γερμΑκυρ (BGH), 26.10.2006, BGHZ 169, 340, σ. 344 = NJW 2007, 689- ομοίως στο ελβΔ, *Gilliard*, La disparition de l'enrichissement (ανωτ. σημ. 11), σ. 141 και 145- πρβλ. και *Schwenzer*, Schweizerisches Obligationenrecht – Allgemeiner Teil, 5^η έκδ. Bern 2009, § 58 αριθ. 23 σ. 430.

έντονος αν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι πολύ συχνά η έννοια αντιμετωπίζεται είτε ως φαινόμενο γένεσης του πλουτισμού είτε ως φαινόμενο που επιτρέπει την αναβίωση μετά την αρχική απώλεια. Ασφαλώς, το όλο ζήτημα συναρτάται σε έναν βαθμό και με τον τρόπο μεταβίβασης της κυριότητας του αντικειμένου στο λήπτη. Στο παράδειγμα της ανάλωσης του πράγματος που αρχικά έλαβε ο λήπτης αδικαιολόγητα από την περιουσία του ζημιωθέντα, είναι μάλλον εξεζητημένο να θεωρεί κανείς την εξοικονόμηση δαπάνης ως πλουτιστικό γεγονός. Αυθόρμητα ερμηνεύοντας, η ανάλωση εντάσσεται στα φαινόμενα που οδηγούν, καταρχήν, στην απώλεια του πλουτισμού¹⁵. Η πρώτη αυθόρμητη αντίδραση επιτρέπει ένα κάποιο δισταγμό ανάλογα με τη θέση που υιοθετεί το δίκαιο ως προς την αιτία που δικαιολόγησε την περιουσιακή μετακίνηση. Αν η τελευταία στηρίζεται σε αφηρημένη εκποιητική δικαιοπραξία (λ.χ. 1034 ΑΚ) είναι σαφές ότι η ανάλωση συνιστά προεχόντως λόγο *απώλειας* του πλουτισμού. Αν όμως βρισκόμαστε ενώπιον μιας εκποιητικής δικαιοπραξίας αιπίδους χαρακτήρα (είτε κατά το νόμο είτε κατά τη βούληση των μερών¹⁶), τότε η πράξη της ανάλωσης δεν συνιστά καταρχήν λόγο απώλειας του πλουτισμού, αλλά αντίθετα την κινητήρια δύναμη η οποία ενεργοποιεί τη γένεση του πλουτισμού στην περιουσία του λήπτη. Τούτο είναι απόρροια του γεγονότος ότι μέχρι τη στιγμή της ανάλωσης το αντικείμενο το οποίο βρίσκεται στα χέρια του λήπτη υπόκειται σε διεκδίκηση. Μέχρι να αναλωθεί, ούτε αυτός έχει γίνει πλουσιότερος κατά την κυριότητα¹⁷, ούτε φυσικά ο ζημιωθείς έχει απωλέσει το δικαίωμα, άσχετα με το αν δεν έχει και τη φυσική κατοχή του πράγματος¹⁸. Η διεκ-

15. Βλ. αντί άλλων ΣΕΑΚ/*Βαλτούδη*, άρθρ. 909 αριθ. 6.

16. Για την ευχέρεια που έχουν οι δικαιοπρακτούντες να καταστήσουν μια αφηρημένη εκποιητική δικαιοπραξία σε αιπίδη εκποιητική βλ. αντί άλλων *Χρ. Φίλιο*, Η αιτία στις ενοχικές συμβάσεις, Αθήνα 2007, αριθ. 268 σ. 222.

17. Βλ. συναφώς *Σταθόπουλο* σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, Εισαγ. παρατ. άρθρ. 904-913 αριθ. 39- πρβλ. στο ειδικό θέμα του πλειστηριασμού *Χρ. Φίλιο*, Επεροδοξες σκέψεις επί της νομικής φύσης της «επαναφοράς» μετά την αμετάκλητη ακύρωση πλειστηριασμού ακινήτου κατ' άρθρο 940 § 3 ΚΠολΔ, παρατ. επί της ΑΠ 1437/2012, ΕλλΔνη 2013, 413 επ. απολύτως κρ.γν. στο ελβΔ ενόψει του αιπίδους χαρακτήρα των περιουσιακών μετακινήσεων (κινητών και ακινήτων), βλ. *Schwenzer*, OR-AT⁵, § 58 αριθ. 3 σ. 423 και § 59 αριθ. 4 σ. 433.

18. Για το γεγονός ότι χωρεί η *condictio possessionis* βλ. εμπριθώς *Κίτσαρα*, Η νομή ως αντικείμενο της αξιώσεως αδι-

δικητική αγωγή, για όσο υφίσταται, εμποδίζει τη γένεση του πλουτισμού. Οι παραπάνω αμφιβολίες ως προς τον τρόπο προσέγγισης της έννοιας ωθούν τον ερμηνευτή στην αναζήτηση του ορισμού της έννοιας της εξοικονόμησης δαπάνης.

Β. Η έννοια της εξοικονόμησης δαπάνης

Η διαφοροποίηση και οριοθέτηση της έννοιας της εξοικονόμησης δαπάνης σε σχέση με τη συγγενή έννοια του πλουτισμού, με την οποία συγχέεται συχνά, μπορεί να καταδειχθεί μόνο αν εντοπιστεί από τον ερμηνευτή ότι υπάρχουν άυλα αγαθά ή υπηρεσίες οι οποίες, όταν αποκτώνται αδικαιολόγητα από το λήπτη, δεν εμφανίζουν σε πρώτο πλάνο καμία επαύξηση της περιουσίας του, τουλάχιστον κατά τρόπο άμεσο. Ο λήπτης υπηρεσιών ή εκείνος που χρησιμοποιεί αδικαιολόγητα ένα αντικείμενο που ανήκει σε άλλον, από περιουσιακή σκοπιά δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως πλούσιος, καθώς το ενεργητικό της περιουσίας του δείχνει αμετάβλητο. Σε μια εγγύτερη όμως ματιά, μπορεί κανείς να εντοπίσει μια αύξηση της περιουσίας του διαμέσου ενός *έμμεσου* πλουτισμού που κείται στο παρασκήνιο¹⁹. Ο "πλουτισμός" συνίσταται στην εξοικονόμηση δαπάνης μέσω της μή μεταβολής της περιουσιακής κατάστασης του λήπτη ώστε να αποκτήσει τη σχετική ωφέλεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο ορώμενη, η εξοικονόμηση δαπάνης φαίνεται να ταυτίζεται με έναν *έμμεσο πλουτισμό*, δηλαδή με ένα πλουτισμό περισσότερο *νομικής* παρά οικονομικής φύσεως.

Αν αυτό είναι ακριβές, τότε ο ερμηνευτής προκειμένου να μπορέσει να εντοπίσει το αντικείμενο του πλουτισμού, προϋπόθεση ίδρυσης της ευθύνης του λήπτη σύμφωνα με τον κανόνα του άρθρου 904 ΑΚ²⁰,

δεν μπορεί να προσφύγει στην έννοια της εξοικονόμησης δαπάνης, αλλά πρέπει να αναζητήσει το αντικείμενο αυτό καθαυτό της κτηθείσας ωφέλειας που επέτρεψε την σε δεύτερο πλάνο εξοικονόμηση. Τούτο είναι αναγκαίο προκειμένου να μην υπεισέλθουν υποκειμενικές αξιολογήσεις στην έννοια του αντικείμενου του πλουτισμού κατ' άρθρο 904 ΑΚ και αναιρεθεί έτσι η ύπαρξη ωφέλειας που περιήλθε στον λήπτη. Η θέση αυτή, παρότι απόλυτα δικαιολογημένη, δεν είναι απροσμάχητη.

Σύμφωνα με την παραδοσιακή θεωρία²¹, ο λήπτης εξοικονομεί τις δαπάνες που στην *πραγματικότητα* απέφυγε να κάνει και συνεπώς ο πλουτισμός του είναι πάντοτε ίσος με τις πραγματικά εξοικονομηθείσες δαπάνες (προσέγγιση *in concreto* της έννοιας του "αρχικού πλουτισμού"). Η θέση αυτή δικαιολογείται από την παραδοσιακή θεωρία με το επιχείρημα ότι το αντικείμενο της ωφέλειας που λαμβάνει ο λήπτης ταυτίζεται πάντοτε με την πραγματικά εξοικονομηθείσα αναγκαία δαπάνη. Σύμφωνα με την ίδια προσέγγιση, η αξίωση του αδικαιολόγητου πλουτισμού χορηγείται στην περίπτωση κατά την οποία υφίσταται *συγκεκριμένος* πλουτισμός, αφού πρώτα συγκρίνουμε την περιουσιακή κατάσταση του λήπτη με άξονα την υποθετική συμπεριφορά την οποία θα είχε αν δεν λάμβανε

σ. 262-ομοίως, *Koppensteiner/Kramer*, Ungerechtfertigte Bereicherung, 2^η έκδ. 1988, σ. 115 επ. αντίθ. οι *Reuter/Martinek*, Ungechtfertigte Bereicherung, Tübingen 1983, § 141 3 σ. 520 επ. και ο *Reuter*, Gegenstand und Inhalt des Bereicherungsanspruchs im deutschen Recht σε *Festschrift für Ap. Georgiades zum 70. Geburtstag*, Athens 2006, σ. 321 επ.

21. *Απ. Γεωργιάδης*, Ενοχικό δίκαιο – Γενικό μέρος, 2^η έκδ. 2015, § 55 αριθ. 6 σ. 602-*Κορνηλάκης*, Ειδικό ενοχικό δίκαιο τ. Ι, 2^η έκδ. 2012, § 63 αριθ. 4 σ. 395-*Σταθόπουλος*, Η αξίωσις αδικαιολόγητου πλουτισμού, Αθήνα 1972, σ. 178 και 182 και ο *ίδιος*, Γενικό ενοχικό δίκαιο, 5^η έκδ. Αθήνα 2018, § 16 αριθ. 32 σ. 1065 και σημ. 40 και *του ίδιου*, Bereicherungsherausgabe oder Rückabwicklung im Bereicherungsrecht σε *Festgabe für Johannes Sontis zum 70. Geburtstag*, München 1977, σ. 203 επ., ιδίως σ. 216-πρβλ. *Ζέπο*, ΓενΕνοχΔ², § 22 σ. 411- ΑΠ 540/2002 ΕΛΛΔνη 2002. 1667. Έτσι στο γαλλδ *Baudry-Lacantinerie/Barde*, Traité théorique et pratique de droit civil τ. IV, 3^η έκδ. Paris 1908, n° 2849-xviii σ. 228; πρβλ. *Leite de Campos*, Les présupposés externes de l'action "de in rem verso", διδ. διατρ. Paris II (dactyl.) 1978, σ. 336 και 337-έτσι στο γερμδ παλαιότερα οι *Ennecerus/Lehmann*, Recht der Schuldverhältnisse, 15^η έκδ. Tübingen 1958, § 221 I 4 σ. 876-*Palandt*²⁰⁰³/*Thomas*, § 818 αριθ. 28-*Staudinger*¹¹/*Seuffert*, § 812 αριθ. 13-ομοίως στο ιταλδ *Astone*, L'arricchimento senza causa, Milano 1999, σ. 66-67.

καιολόγητου πλουτισμού, ΧρΔ 2013, 641 επ. ίδια άποψη στο γαλλδ *Chr. Filios*, L'enrichissement sans cause en droit privé français. Analyse interne et vues comparatives, Athènes/Bruxelles 1999, αριθ. 538 σ. 561 και αριθ. 320 σ. 308 σημ. 282-παραπλήσια γνώμη στο ελβδ *Wenner*, Die Voraussetzungen des Anspruches aus ungerechtfertigter Bereicherung unter besonderer Berücksichtigung des Problems der Subsidiarität, Zürich 1977, σ. 156.

19. Βλ. σχετ. *Chr. Filios*, La notion d'économie de dépenses, σ. 165-έτσι απολύτως ορθά και ο *Βαλτούδης*, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1281. Έτσι πρόσφατα και ΑΠ 886/2021 ΧρΔ 2022, 339 επ., έμμεσος πλουτισμός.

20. Χωρίς μάλιστα να απαιτείται στο σημείο αυτό να διακρίνει κανείς μεταξύ των τρόπων επέλευσης του πλουτισμού (από ή χωρίς παροχή): έτσι και *Larenz/Canaris*, Lehrbuch des Schuldrechts τ. II/2: Besonderer Teil, 13^η έκδ. München 1994, § 71 III 2 α

την αδικαιολόγητη ωφέλεια²². Ο συλλογισμός συγκροτείται σε δύο επίπεδα. Πρώτο επίπεδο του συλλογισμού: η αδικαιολόγητη λήψη της ωφέλειας. Δεύτερο επίπεδο του συλλογισμού: ποια θα ήταν η συμπεριφορά του λήπτη κατά τη συνήθη πορεία πραγμάτων για να λάβει μία αντίστοιχη ωφέλεια.

Παρά τη διάδοσή του, ο συλλογισμός αυτός πάσχει από συστηματική σκοπιά, γιατί συγχέει το αντικείμενο του "αρχικού πλουτισμού" (δηλαδή την αρχικώς ληφθείσα ωφέλεια) με την (τελική) έκτασή του²³. Το αντι-

22. Σταθόπουλος σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρ. 904 αριθ. 8. Βλ. πάντως μια κάποια ελαφρά απόκλιση από την αρχικά υποστηρικθείσα γνώμη: Σταθόπουλος, Εξοικονόμηση δαπάνης ως αποτίμηση πλουτισμού, Παρατ. σε ΕλλΔνη 2022, 403 και 959.

23. Βλ. καταρχάς, *Chr. Filios*, La notion d'économie de dépenses (ανωτ. σημ. 1), σ. 167· σε μας την άποψη αυτή υιοθετεί με ορθή επιχειρηματολογία ο Βαλτούδης, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1281 και 1282-1283 και σε ΣΕΑΚ/Βαλτούδης, άρθρ. 904 αριθ. 8-9 και του ίδιου, Το ζήτημα του επιβαλλόμενου πλουτισμού, σε Τιμ.Τόμ. Σταθόπουλου τ. Ι 2010, σ. 105, σ. 109-110 και σημ. 28· ομοίως και ο Παπαχρήστου, Το αντικείμενο της αξίωσης του αδικαιολόγητου πλουτισμού, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 137 επ., 141· πρβλ. επίσης τις γλαφυρές δικαιοσυγκριτικές επισημάνσεις του Χελιδόνη, Ευθύνη από αδικαιολόγητο πλουτισμό. Ανάλυση του θεσμού μέσα από δύο γνωστά στην έρευνα περιστατικά, Αρμ 2000, 309 επ., ιδίως σ. 315. Έτσι στο γαλλδ., *Chr. Filios*, L'enrichissement sans cause, αριθ. 199 σ. 179· ομοίως στο γερμδ η κρ.γν., *Koppensteiner/Kramer*, Ungerechtfertigte Bereicherung, σ. 120· *Larenz/Canaris*, SchR II/2, § 71 I σ. 255· *Münch-KommB/Schwab* (2020), § 812 αριθ. 18 και § 818 αριθ. 36 και 189· *Staudinger¹⁵/Lorenz* (2007), § 812 αριθ. 72· στο ελβδ προεχόντως, *Holenstein*, Wertersatz oder Gewinnherausgabe unter den Gesichtspunkten der ungerechtfertigten Bereicherung und der unechten Geschäftsführung ohne Auftrag, Zürich 1983, σ. 70· πρόσφατα, *Rusch*, Der entreicherte Bereicherte, ZSR 2013 I 564 επ., 565, με την ορθή τοποθέτηση «der Bereicherungsgegenstand und die Vermögensvermehrung sind nicht identisch» στο ίδιο αποτέλεσμα καταλήγει εντέλει και η *Chr. Chappuis*, La restitution des profits illégitimes (ανωτ. σημ. 11), σ. 91 και 101, όταν αναφέρεται σε αξιολόγηση της περιουσιακής κατάστασης υπό την εκδοχή ότι η ανάλωση έλαβε χώρα χωρίς την καταβολή ισάξιου ανταλλάγματος (consommation gratuite)· πρβλ. επίσης πρόσφατα *Commentaire Romand³/B. Chappuis* (2021), CO I, άρθρ. 64 αριθ. 26-27· Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο αντιμετωπίζεται ο "αρχικός πλουτισμός" στο αγγλοσαξονικό common law: βλ. αναλυτικά *Edelman*, The meaning of loss and enrichment σε *Philosophical foundations of the Law of Unjust Enrichment*, Oxford 2009, σ. 211 επ., ιδίως 224-225, «the extent of the enrichment was the value of the services, not the end product»· έτσι και γνωστή απόφαση του αγγλ. Ακυρ (House of Lords), 30.7.2008, *Yeoman's Row Management Ltd v. Cobbe*, (2008) UKHL 55, αριθ.

κείμενο του "αρχικού πλουτισμού", δηλαδή η αρχικώς κτηθείσα ωφέλεια, δεν είναι ίση με την πραγματικά εξοικονομηθείσα δαπάνη. Το αντικείμενο της αξίωσης κατά το άρθρο 904 ΑΚ προϋποθέτει τη λήψη μιας ωφέλειας *per se* χωρίς άλλη περαιτέρω αξιολογική κρίση. Τούτο μάλιστα ισχύει κατά μείζονα λόγο όταν το αντικείμενο της ωφέλειας που αποκτά ο λήπτης συνίσταται σε άυλο αγαθό. Η εν λόγω ωφέλεια δεν θα καθοριστεί από την έκταση της εξοικονομηθείσας δαπάνης. Το πρωτογενές αντικείμενο της αξίωσης του αδικαιολόγητου πλουτισμού κατά το άρθρο 904 ΑΚ είναι πάντοτε η ωφέλεια που περιήλθε καθαυτήν, ανεξάρτητα από το αν εντέλει δημιουργήθηκε ή όχι εξοικονόμηση δαπάνης²⁴. Η τελευταία είναι το έμμεσο υποθετικό αποτέλεσμα της κτήσεως της ωφέλειας και αξιολογείται ως μια ιδιαίτερα ευνοϊκή μεταχείριση του ζημιωθέντος/δότη, λειτουργικό αντίβαρο στην ευρύτητα των λόγων που επιτρέπουν την απαλλαγή του καλόπιστου λήπτη είτε λόγω απώλειας του αρχικού αντικειμένου είτε εξαιτίας της άυλης δομής της αρχικώς κτηθείσας ωφέλειας. Η εξοικονόμηση της δαπάνης συνιστά, έτσι, έναν πλουτισμό "νομικής" και όχι τόσο οικονομικής φύσεως, πάντα όμως σε δεύτερο πλάνο· η εξοικονόμηση δεν είναι άλλο παρά μία νομική μετεμψύχωση του αντικειμένου του πλουτισμού το οποίο είτε απωλέσθηκε είτε ήταν άυλο.

Αν καθ' υπόθεση υιοθετείτο η παραδοσιακή γνώμη²⁵ και το αντικείμενο του πλουτισμού κατά τη στιγ-

40-41, «the defendant had been enriched by the grant of the permission for which it has had to pay nothing». Αντίθ. ως προς όλα, στο μεν γερμδ ο *Jakobs*, Eingriffserwerb, σ. 39 επ. στο δε γαλλδ ο *Leite de Campos*, Les présupposés externes, σ. 336-337· με κριτική διάθεση προσεγγίζει τη διχογνωμία ο *Reuter*, Gegenstand und Inhalt des Bereicherungsanspruchs, σ. 328 επ.

24. Έτσι εντέλει και η ΟλομΑΠ 4/2021 ΕλλΔνη 2021, 1452 επ., ιδίως σ. 1454 και 1456. Αυτή τη γνώμη φαίνεται να επικροτεί πλέον και ο Σταθόπουλος, Εξοικονόμηση δαπάνης ως αποτίμηση πλουτισμού, Παρατ. σε ΕλλΔνη 2022, 403 και 959, σε αντίθ. με παλαιότερες απόψεις του ίδιου για τις οποίες βλ. και σημ. 25.

25. Η γνώμη του ακαδημαϊκού καθηγητή *Σταθόπουλου*, ΓενΕνοχΔ⁵, § 16 αριθ. 32 σ. 1066 σημ. 40, σύμφωνα με την οποία «είναι περιττή η διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και έμμεσου αντίκτυπου του πλουτιστικού γεγονότος (δια της εξοικονόμησης δαπάνης)», δεν φαίνεται δικαιολογημένη, καθόσον υποβαθμίζει τη διάκριση της ευθύνης μεταξύ καλόπιστου και κακόπιστου λήπτη. Ο τελευταίος δεν μπορεί μέσω της άρνησης της εξοικονόμησης δαπάνης να απαλλαγεί από την ευθύνη που του καταφάσκει το 904 ΑΚ με μόνη τη λήψη της ωφέλειας. Στην ορθή κατεύθυνση διάκρισης των δύο εννοιών και η ΟΛΑΠ 4/2021 ΕλλΔνη 2021.

μή κτήσεως της ωφέλειας θεωρείτο ταυτόσημο με τις *πραγματικά εξοικονομηθείσες δαπάνες*, τότε θα οδηγούμασταν αναπόδραστα στην αντινομία ότι ακόμη και ο κακόπιστος λήπτης του πλουτισμού θα μπορούσε να αρνηθεί την ύπαρξη πλουτισμού ελλείψει πραγματικής εξοικονόμησης! Με άλλες λέξεις, αυτό που επιτρέπει περιοριστικά το άρθρο 909 ΑΚ στον καλόπιστο λήπτη και πάντως σε δεύτερο πλάνο κατά την έρευνα της έκτασης του πλουτισμού και όχι στο στάδιο κατάφασης της ύπαρξης ωφέλειας, με την υιοθέτηση της παραδοσιακής γνώμης, ο επιλήψιμος λήπτης θα μπορούσε να το πετύχει σε πρώτο πλάνο διαμέσου της ευθείας άρνησης επέλευσης του πλουτισμού του, στοιχείο αναγκαίο για τη θεμελίωση της ευθύνης από το άρθρο 904 ΑΚ²⁶. Επιπλέον, οι διατάξεις για την αδικοπραξία δεν παρέχουν καμιά βελτίωση της θέσης του δότη ιδίως όταν αυτός δεν έχει υποστεί ζημία.

Συνεπώς, σε όλες τις περιπτώσεις αδικαιολόγητης κτήσης ενός άυλου αγαθού ή έστω στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες το αντικείμενο της αρχικής ωφέλειας απωλέσθηκε, αναλώθηκε, δωρίστηκε κ.ο.κ.ε., *αντικείμενο της αξίωσης* ανεξαρτήτως διατήρησής του στην περιουσία του λήπτη είναι πάντοτε η *αρχικώς κτηθείσα ωφέλεια* (εργασία, χρήση, κ.ο.κ.ε.). Η έκταση και η διατήρησή της κατά το χρόνο ασκήσεως της αγωγής δεν ενδιαφέρει παρά μόνο από τη σκοπιά του -τελικού- πλουτισμού και υπό την προϋπόθεση ότι πρόκειται για καλόπιστο λήπτη. Σε τυχόν καταλυτική ένσταση²⁷ του τελευταίου (909 ΑΚ) ότι η

αρχικώς κτηθείσα ωφέλεια απωλέσθηκε, η εξοικονόμηση δαπάνης θα συνιστά από δικονομική έποψη, κατά το μάλλον ή ήττον, *αντένσταση*²⁸ που οφείλει να προτείνει ο ζημιωθείς προκειμένου να πετύχει τη νομική αναβίωση της ωφέλειας διατηρώντας τον λήπτη υπόχρεο σε απόδοση του πλουτισμού. Υπό το πρίσμα αυτό, η εξοικονόμηση δαπάνης αποτελεί μία επιβαρυντική νομική μεταχείριση του λήπτη της ωφέλειας όταν εξετάζεται η έκταση και το μέτρο του πλουτισμού του. Δεν είναι συνώνυμη με την αρχική ωφέλεια η οποία αποτελεί βασική προϋπόθεση ίδρυσης της ευθύνης κάθε μορφής λήπτη σύμφωνα με το άρθρο 904 ΑΚ. Συνιστά μια νομική ευχέρεια που έχει ο ζημιωθείς να αναζητήσει τα υπολείμματα μιας ωφέλειας που ενσωματώθηκαν στην περιουσία του λήπτη και επέφεραν έτσι τον πλουτισμό. Είναι μόνο κατ' αυτό το τελικό στάδιο που πρέπει να ερευνηθεί η περιουσιακή κατάσταση του λήπτη έπειτα από την κτήση της αρχικής ωφέλειας σε σχέση με την κατάσταση που εμφανίζει κατά το χρόνο έγερσης της αγωγής, λαμβανομένου υπόψη του συνήθους τρόπου συμπεριφοράς του, δηλαδή τι ακριβώς θα είχε κάνει αν δεν είχε λάβει την αδικαιολόγητη ωφέλεια. Ο πλουτισμός δεν συνιστά μέγεθος που εξετάζεται κατά τη θεμελίωση της υποχρέωσης του λήπτη από το άρθρο 904 ΑΚ, αλλά αποτελεί αναγκαίο μέγεθος για τη *διάτηρηση* της ευθύνης του σε όσο μέτρο σώζεται στην περιουσία του κατά το χρόνο επίδοσης της αγωγής. Αν από την άλλη πλευρά, η απόλαυση ή η ανάλωση της αρχικής ωφέλειας είναι μία *όλως ασυνήθιστη* για το λήπτη κατάσταση, πρέπει να θεωρείται ότι η αρχική ωφέλεια δεν άφησε υπολείμματα εξοικονόμησης δαπάνης στην περιουσία του με αποτέλεσμα να μην είναι πλέον πλουσιότερος.

1452 επ., ιδίως σ. 1454 και 1456. Πιο συγκεκριμένα η ΑΠ 886/2021 ΧρΔ 2022, 339 επ., υποθετικές δαπάνες (αφενός), πραγματικός και συγκεκριμένος πλουτισμός (αφετέρου).

26. Έτσι καταρχήν σωστά και *Βαλτούδης*, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1283 (αριθ. 8 i.f.). *Παπαχρήστου*, Το αντικείμενο της αξίωσης (ανωτ. σημ. 23), σ. 142-143· ομοίως και *Chr. Chappuis*, La restitution des profits illégitimes (ανωτ. σημ. 11), σ. 90 και 101.

27. Η κρ.γν. ορθά υποστηρίζει ότι πρόκειται περί *καταχρηστικής* ενστάσεως· βλ. λ.χ. *Καλαβρό*, Αιτήσεις και ισχυρισμοί (ανωτ. σημ. 3), σ. 194 σημ. 2· επίσης, *Π. Φίλιο*, ΕιδΕνοχΔ¹, § 157δ Α 2 σ. 705. Έτσι και η πρόσφατη νομολογία· βλ. λ.χ. ΑΠ 286/2019 ΧρΔ 2019, 588· ΕφΠειρ 265/2021 ΤΝΠ-Νόμος ΕφΑθ 1000/2018 ΕλλΔνη 2018, 1485· ομοίως στο γερμΔ, *MünchKomm⁸/Schwab* (2020), § 818 αριθ. 134· *Staudinger¹⁵/Lorenz* (2007), § 818 αριθ. 48· όμοια θέση η απολύτως κρ.γν. στο ελβΔ αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 64 ελβΚώδενοχ (= 909 ΑΚ), *BasKomm⁷/Schulin/Vogt* (2020), OR I, άρθ. 64 αριθ. 5, *Einwendung· CommRom³/B. Chappuis* (2021), CO I, άρθ. 64 αριθ. 20, *objection* (Einwendung).

Rusch, Der entreicherte Bereicherte (ανωτ. σημ. 23), σ. 568· ήδη και *von Tuhr/Peter*, Allgemeiner Teil des schweizerischen Obligationenrechts t. I, 3^ο έκδ. Zürich 1974, § 3 IV 2 b σ. 27. Αντίθ. ο *Βαλτούδης*, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1283 (αριθ. 8), *γνήσια* ένσταση και ΣΕΑΚ/*Βαλτούδης*, άρθ. 908 αριθ. 28· πρβλ. ασαφώς ελβΑκυρ (BGE), 16.10.2003, BGE 129 III 646, σκέψη 4.1, σ. 651, *Entreicheringseinrede*.

28. Για το ζήτημα της κατανομής του βάρους απόδειξης βλ. γενικώς *Καλαβρό*, Αιτήσεις και ισχυρισμοί (ανωτ. σημ. 3), σ. 189 επ. και αναλυτικότερα κατωτ. υπό Δ'. Πρβλ. επίσης τη θέση του *MünchKomm⁸/Schwab* (2020), § 818 αριθ. 193, σύμφωνα με τον οποίο «die Ersparnis von Aufwendungen kann den Einwand des Wegfalls der Bereicherung selbst dann ausschließen...» (πλαγιόγραμμη δική μας).

Αντίστροφα, η εξοικονόμηση δαπάνης αποτελεί έννοια που δεν προσφέρεται για την διερεύνηση της περιουσιακής κατάστασης και των τυχόν μεταβολών της ως προς τον κακόπιστο λήπτη. Το μέτρο της ευθύνης του τελευταίου ρυθμίζεται κατά το άρθρο 910 ΑΚ από τις διατάξεις περί υπερημερίας (άρθ. 346 και 348 ΑΚ). Η υποθετική συμπεριφορά του, δηλαδή ποια θα ήταν η στάση του αν δεν είχε λάβει την αδικαιολόγητη ωφέλεια (αναζήτηση της συνήθους συμπεριφοράς του), και η ενδεχόμενη έκλειψη του αρχικής ληφθέντος αντικειμένου δεν αποτελούν αξιολογήσιμα μεγέθη για την κατάγνωση της ευθύνης του²⁹. Η γνώμη σύμφωνα με την οποία ο κακόπιστος λήπτης εξοικονομεί *πάντοτε και κατ' ανάγκη* μία περιουσιακή ωφέλεια (πλασματική εξοικονόμηση δαπάνης) συνιστά *petitio principii*³⁰. Η αυξημένη ευθύνη ενός τέτοιου προσώπου απαιτεί τη σταθεροποίηση και οριστικοποίηση κάθε εκτίμησης κατά τη στιγμή λήψεως της αρχικής ωφέλειας. Αυτό είναι και το μόνο κοινό σημείο της ευθύνης του σε σχέση με τον καλόπιστο λήπτη: και οι δύο ευθύνονται με βάση την κτήση της αρχικής ωφέλειας³¹. Κατά τα λοιπά, ο κακόπιστος λήπτης σε όσο μέτρο ευθύνεται ως υπερήμερος οφειλέτης (άρθ. 346 επ. ΑΚ), εμποδίζεται να επικαλεστεί οποιοδήποτε γεγονός που απομειώνει ή εξαλείφει την ευθύνη του. Έτσι, ανεξάρτητα με το ποια είναι η συμπεριφορά του ή η περιουσιακή του κατάσταση μετά τη λήψη της αρχικής ωφέλειας (αν όντως πλούτισε, αν υπήρξαν υπολείμματα της αδικαιολόγητης ωφέλειας μέσω εξοικονόμησης δαπάνης ή όχι) εκείνος οφείλει να αποδώσει την *αντικειμενική* αξία της αρχικής

29. Πρβλ. Σταθόπουλο σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, άρθ. 908 αριθ. 8, και πρόσφατα Σταθόπουλο, Εξοικονόμηση δαπάνης ως αποτίμηση πλουτισμού, Παρατ. σε ΕλλΔνη 2022, 403 και 960 βλ. πάντως τον Βαλτούδη, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), αφενός σ. 1282 (αριθ. 7) και αφετέρου σ. 1282-83 (αριθ. 8), σύμφωνα με τον οποίο, από τη μια μεριά, ο κακόπιστος λήπτης οφείλει να αποδώσει τον *πραγματικό πλουτισμό* και όχι την αντικειμενική αξία της ωφέλειας που μπορεί εντέλει να αποτελεί "πλασματικό" πλουτισμό σε περίπτωση μη εξοικονόμησης δαπάνης, ενώ, από την άλλη μεριά, δέχεται ότι η εξοικονόμηση δαπάνης αποτελεί ένσταση που δικαιούται να προτείνει μόνον ο καλόπιστος και όχι ο κακόπιστος λήπτης.

30. Έτσι ενταγώς MünchKomm⁴/Lieb (2004), § 812 αριθ. 361-362. Chr. Filios, La notion d'économie de dépenses (ανωτ. σημ. 1), σ. 170.

31. Έτσι Π. Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ¹¹, § 156 Β II σ. 699 στο γερμΔ, Larenz/Canaris, SchR II/2, § 71 III 1 α σ. 261.

ωφέλειας³². Οι σκέψεις αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ενώ η *υποχρέωση* του κακόπιστου λήπτη θεμελιώνεται και ιδρύεται κατά τον αδικαιολόγητο πλουτισμό (904 ΑΚ), *το μέτρο της ευθύνης* καθορίζεται, κατά κύριο λόγο³³, από τις γενικές διατάξεις για την υπερημερία και σε καμία περίπτωση εκείνος δεν ευθύνεται με βάση τον πραγματικό και συγκεκριμένο πλουτισμό.

Από συστηματική, λοιπόν, άποψη αντικείμενο του "αρχικού πλουτισμού" δεν είναι ποτέ η πραγματικά εξοικονομηθείσα δαπάνη. Το αντικείμενο της αξίωσης κατά το άρθρο 904 ΑΚ είναι η *ωφέλεια per se* που αδικαιολόγητα περιήλθε στο λήπτη, ανεξάρτητα με το αν αυξήθηκε η περιουσία του ή όχι. Η καλή ή η κακή πίστη δεν λαμβάνονται υπόψη για να εξευρεθεί η έννοια του "αρχικού πλουτισμού": μόνη η λήψη της ωφέλειας θεμελιώνει τον τελευταίο. Σε ένα δεύτερο στάδιο, πρέπει να προσεγγιστεί από οικονομική σκοπιά η αξία της ωφέλειας, χωρίς και πάλι να αξιολογείται η καλή ή η κακή πίστη του λήπτη³⁴. Τέλος, σε ένα τρίτο και τελευταίο στάδιο, ερευνάται κατά πόσο η αρχική ωφέλεια σώζεται και σε ποια έκταση στην περιουσία του λήπτη ως εξοικονομηθείσα δαπάνη. *Το τρίπτυχο των σταδίων αξιολόγησης της ευθύνης ισχύει μόνο σε περίπτωση καλόπιστου λήπτη*. Αντίθετα, η αξιολόγηση της περιουσιακής κατάστασης και η κατάφαση της ευθύνης του κακόπιστου λήπτη περιορίζεται στο δίπτυχο "κτήση ωφέλειας - αντικειμενική αξία"³⁵. Το τρίτο στάδιο παραλείπεται εντελώς,

32. Έτσι εντέλει Βαλτούδης, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1283 (αριθ. 9), παρά τα όσα αναφέρει στην ίδια μελέτη στον αριθ. 7 (σ. 1282) περί πραγματικού πλουτισμού.

33. Βλ. Π. Φίλιος, ΕιδΕνοχΔ¹¹, § 158 Α 2 σ. 710 με π.π., σύμφωνα με τον οποίο η καθιέρωση της ευθύνης με βάση τις γενικές διατάξεις δεν αποκλείει, κατά περίπτωση, την ευθύνη του κακόπιστου λήπτη σύμφωνα με το άρθρο 908 ΑΚ, αν η επιλογή αυτή είναι επωφελέστερη για τον ζημιωθέντα.

34. Όπως πολύ γλαφυρά επισημαίνουν οι Larenz/Canaris, SchR II/2, § 71 III 1 α σ. 261, η ωφέλεια από τη σκοπιά του κακόπιστου λήπτη αντιμετωπίζεται «vermögensunabhängig und zurechnungsabhängig». Ιδιαίτερα πετυχημένη είναι και σύγκριση που επιχειρούν με τον μη γνήσιο διοικητή αλλοτρίων στο ίδιο έργο, SchR II/2, § 71 II 2 α σ. 259, όπου οριοθετούν την ευθύνη του κακόπιστου λήπτη με την εξής ορολογία «Bereicherungshaftung als Fremdgeschäftsführungs- und Fremdnutzungskondition».

35. Υπό αυτό ακριβώς το συλλογιστικό μοντέλο η απόφαση της ΟΛΑΠ 4/2021 ΕλλΔνη 2021, 1452 επ., ιδίως σ. 1456, έχοντας υπό εκτίμηση περιστατικό επίμεπτου λήπτη κρίνει πλήρως δικαιολογημένα και με σαφή αιτιολογία ότι «η αναφορά στην *έγκυρη σύμβαση εργασίας γίνεται αποκλειστικά και μόνο για*

Γ. Η πραγματική χρήση ή η δυνατότητα χρήσης ως ληφθείσα ωφέλεια;

Έχοντας έτσι ορίσει και οριοθετήσει την έννοια της εξοικονόμησης δαπάνης σε σχέση με τον "αρχικό πλουτισμό" και το αντικείμενό του, πρέπει κανείς να αναρωτηθεί, στη συνέχεια, αν η πρώτη έννοια προϋποθέτει την πραγματική χρήση της αρχικής ωφέλειας ή αρκεί και η *δυνατότητα χρήσης* ώστε να συγκεκριμενοποιηθεί και να σταθεροποιηθεί ο "αρχικός πλουτισμός" στην περιουσία του λήπτη.

Το δίλημμα γίνεται πιο έντονο όταν το αρχικό αντικείμενο της ωφέλειας που περιέρχεται αδικαιολόγητα στον λήπτη συνίσταται στη χρήση ή στην απόλαυση ενός ασώματου αγαθού. Με τον τρόπο αυτό διατύπωσης του διλήμματος στην πραγματικότητα το κέντρο βάρους της συζήτησης μετατοπίζεται προς το αντικείμενο της ληφθείσας ωφέλειας και δεν αφορά, εκ πρώτης όψεως, την εξοικονόμηση δαπάνης ως τέτοια. Ανάλογα πάντως με το ποια θέση υιοθετεί κανείς προκειμένου να προσεγγίσει την έννοια μπορεί εντέλει να μην απέχει ιδιαίτερα από μια μορφή "πλασματικής" εξοικονόμησης.

την αποτίμηση της αξίας της εργασίας, ως στοιχείο για τον προσδιορισμό της έκτασης του πλουτισμού (ενν. του μέτρου της αντικειμενικής εκτίμησης) του εργοδότη και όχι για τη θεμελίωση αυτού (πλουτισμού), ο οποίος γεννάται από αυτή καθ' εαυτή την χωρίς νόμιμη αιτία παρασχεθείσα προς όφελός του εργασία. Σύμφωνα με τα παραπάνω η ωφέλεια (πλουτισμός (ενν. αρχικός)) του εργοδότη απορρέει από μόνο το γεγονός της πραγματικής παροχής των υπηρεσιών του μισθωτού στο πλαίσιο άκυρης σύμβασης εργασίας, ως προεχόντως στοιχείου για τη γένεση αξίωσης από αδικαιολόγητο πλουτισμό και, κατά συνέπεια, είναι αδιάφορο, εάν στη συγκεκριμένη περίπτωση ο εργοδότης, από οικονομικούς ή άλλους λόγους δεν θα προέβαινε στην πρόσληψη άλλου μισθωτού με έγκυρη σύμβαση εξαρτημένης εργασίας» - πρβλ. πάντως και το σχολιασμό του Βαλτούδη, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1284 (αριθ. 15-17), ο οποίος αντιλαμβάνεται εν μέρει διαφορετικά το σκεπτικό της απόφασης θεωρώντας ότι η αναφορά που γίνεται από την ΟΛΑΠ για «τον προσδιορισμό της έκτασης του πλουτισμού» σχετίζεται με την έννοια της εξοικονόμησης δαπάνης (βλ. αριθ. 15 μελέτης του, και τα εντεύθεν σχόλια στους αριθ. 16-17). Στην πραγματικότητα, όμως, η απόφαση της ΟΛΑΠ με την αναφορά αυτή επιχειρηματολογεί για το *αμέσως προηγούμενο μέγεθος* που είναι η *αποτίμηση της αξίας της εργασίας* όπως σωστά αναφέρεται στην πιο πάνω παρατιθέμενη περικοπή. Παρά, λοιπόν, την αναφορά σε «έκταση του πλουτισμού», αυτό που αξιολογεί η απόφαση είναι η αποτίμηση της αξίας και τίποτε περισσότερο.

Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς³⁶, όταν η αρχικώς κηθείσα ωφέλεια συνίσταται στη χρήση ή την απόλαυση ενός αγαθού, το αντικείμενο του πρωτογενούς πλουτισμού δεν εντοπίζεται στη χρήση καθαυτήν ή την πραγματική απόλαυση. Στις περιπτώσεις αυτές, το αντικείμενο της αρχικής ωφέλειας ταυτίζεται με τη *δυνατότητα χρήσης ή απόλαυσης* του αντικειμένου καθιστώντας έτσι τη συζήτηση γύρω από την υποθετική συμπεριφορά του λήπτη περιπτή. Από την άλλη όμως πλευρά, δεν πρέπει να παροράται ότι ένας τέτοιος ορισμός της έννοιας του "αρχικού πλουτισμού" οδηγεί σε μία κάποια *σύγκλιση* των εννοιών της εξοικονόμησης δαπάνης και του αρχικού αντικειμένου του πλουτισμού. Η υποθετική συμπεριφορά του λήπτη και η *πλήρης έλλειψη* εξοικονόμησης δαπάνης δεν χρίζουν άλλης αξιολόγησης (*πλασματική εξοικονόμηση*), καθώς σύμφωνα με την αφετηριακή θέση, η ωφέλεια που συνίσταται στη *δυνατότητα* χρήσης ή απόλαυσης θα θεωρείται εξ ορισμού εξοικονομηθείσα. Κατά τούτο το ανελαστικό αποτέλεσμα η γνώμη αυτή πρέπει να *διορθωθεί* μέσω του μη αποκλεισμού της δυνατότητας του καλόπιστου λήπτη να αποδείξει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση (*in concreto* αξιολόγηση της τελικής έκτασης του πλουτισμού) η εξοικονομηθείσα από κείνον δαπάνη είναι *μικρότερη* της συνήθους αντικειμενικής αξίας για τη λήψη της ίδιας δυνατότητας³⁷.

Προσεγγίζοντας έτσι τα πράγματα, με αφετηριακό σημείο τη θέση ότι συνώνυμο της *δυνατότητας χρήσης* ή *απόλαυσης* της ληφθείσας ωφέλειας αποτελεί η λεγόμενη "*πλασματικά* εξοικονομηθείσα δαπάνη", συσκοτίζεται εν μέρει η ερευνώμενη έννοια, εκτός και αν γίνει δεκτό ότι η ίδια έννοια πρέπει να αξιοποιηθεί διορθωτικά κατά το στάδιο επιμέτρησης της τελικής έκτασης του πλουτισμού του καλόπιστου λήπτη. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι και έτσι να έχουν τα πράγματα, εντέλει η εξοικονόμηση δαπάνης θα

36. Προεχόντως στο γερμΔ, MünchKomm⁴/Lieb (2004), § 812 αριθ. 357 επ., 359 και 366 με π.π. σε παλαιότερες μελέτες του ίδιου. Reuter/Martinek, Ungerechtfertigte Bereicherung, § 15 I 2 c σ. 531 επ. στο γαλλΔ, Béguef, L'enrichissement sans cause, Paris 1945, αριθ. 77 και 81 σ. 138 και 144. Chr. Filios, L'enrichissement sans cause, αριθ. 201 σ. 182 επ. πρβλ. σε μας καταρχήν Σταθόπουλο σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρ. 908 αριθ. 10 αλλά αντίθ. και τον ίδιο, Η αξίωση, σ. 178 σημ. 17. πρβλ. επίσης στο γερμΔ τον σχολιασμό της προβληματικής από BeckOnline-Komm⁶/Wendehorst (2022), § 818 αριθ. 31 i.f.

37. Βλ. τη διορθωτική ερμηνεία σε Chr. Filios, La notion d'économie de dépenses (ανωτ. σημ. 1), σ. 176-177.

επενεργεί στην ουσία και ταυτόχρονα τόσο ως γενεσιουργό "κατά πλάσμα" πλουτιστικό γεγονός, όσο και ως μειωτικό της έκτασης του τεκμαιρόμενου πλουτισμού: ο καλόπιστος λήπτης θα επικαλείται ότι δεν εξοικονόμησε καμία δαπάνη γιατί δεν έκανε χρήση της ωφέλειας ή ότι εξοικονόμησε μικρότερη δαπάνη από την αντικειμενική αξία της δυνατότητας χρήσης, γιατί λ.χ. δεν θα μπορούσε ποτέ να προσφέρει στον εαυτό του τη λήψη αυτής της δυνατότητας. Έτσι, θα περιπίπτει κανείς σε μια ιδιόρρυθμη "τηλεσκοπική" προσέγγιση της έννοιας (άλλοτε θα την βλέπει ως γενεσιουργό κατά πλάσμα του πλουτισμού γεγονός και άλλοτε ως μειωτικό) που είναι πάντως σύμφυτη με την ετερόκλητη φύση της, αλλά και με την ιδιαιτερότητα της διάρθρωσης της ευθύνης του λήπτη κατά το άρθρο 909 ΑΚ.

Σύμφωνα πάντως με άλλη γνώμη³⁸ που είναι η κρατούσα και απαλλαγμένη από τις ανωτέρω επιφυλάξεις, αντικείμενο του "αρχικού πλουτισμού" είναι πάντοτε η πραγματική χρήση ή η απόλαυση *per se*, η οποία υποθετικά μπορεί να οδηγήσει σε μια εξοικονόμηση δαπάνης. Σύμφωνα με το μέρος αυτό της θεωρίας, το στάδιο αξιολόγησης της συμπεριφοράς του λήπτη είναι πάντοτε αναγκαίο ώστε να ερευνηθεί αν υπήρξαν υπολείμματα "νομικής φύσεως" μέσω της εξοικονόμησης δαπάνης στην περιουσία του λήπτη. Αναρωτιέται κανείς ποιο είναι το διακύβευμα από πρακτικής απόψεως μεταξύ της μιας ή της άλλης γνώμης. Ένα παράδειγμα θα διαφωτίσει καλύτερα τη διαφοροποίησή τους.

Παράδειγμα: Ο (Α) αποκτά αδικαιολόγητα ένα εισιτήριο ταξιδιού που ανήκε στον (Β) με συγκεκριμένες κλειστές ημερομηνίες για μία κρουαζιέρα στο Αιγαίο. Αν ο (Α) αφήσει το χρόνο να περάσει χωρίς να πραγματοποιήσει το ταξίδι αναρωτιέται κανείς: α) αν ο λήπτης (Α) πλούτισε καθοιονδήποτε τρόπο και β) αν πρέπει να αποκαταστήσει κάποια ωφέλεια στον πραγματικό

δικαιούχο (Β) του εισιτηρίου. Το εισιτήριο αυτό καθαυτό δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ως πλουτιστικό γεγονός. Τέτοιο, αποτελεί το ταξίδι το οποίο συνίσταται σε μια άυλη ωφέλεια και "ενσωματώνεται" στο εισιτήριο. Ανάλογα με τον ορισμό τον οποίο θα υιοθετήσει κανείς, ο (Α) μπορεί να θεωρηθεί ή όχι (αρχικά) πλούσιος. Αν υιοθετηθεί η γνώμη σύμφωνα με την οποία η ωφέλεια συνίσταται στην *πραγματική* χρήση του αντικειμένου που περιήλθε αδικαιολόγητα στον (Α), τότε είναι σαφές ότι ο τελευταίος δεν έλαβε καν "αρχικό πλουτισμό", γιατί δεν χρησιμοποίησε την παροχή που έλαβε αδικαιολόγητα. Αν αντίθετα, η έννοια του πλουτισμού και του αντικειμένου της αρχικής ωφέλειας συνίσταται στη *δυνατότητα* χρήσης, τότε είναι σαφές ότι ο (Α) πλουτίζει αδικαιολόγητα και η περιουσία του έχει καταρχήν επαυξηθεί μέσω της κτήσεως της εν λόγω ωφέλειας. Το αν τελικώς θα δικαιούται να επικαλεστεί την ένσταση του 909 ΑΚ λόγω της μη διεξαγωγής του ταξιδιού, αυτό είναι ένα προνόμιο που μετατοπίζει τη συζήτηση στο πεδίο της έκτασης του πλουτισμού και υπό την αυτονόητη προϋπόθεση ότι ο (Α) είναι καλόπιστος λήπτης³⁹. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή αν ο (Α) είναι κακόπιστος λήπτης, αυτός θα ευθύνεται σε αποκατάσταση της περιουσίας του δικαιούχου (Β) καταβάλλοντας την αντικειμενική αξία της παροχής, δίχως να μπορεί να επικαλεστεί τη μη διεξαγωγή του ταξιδιού.

Το όλο ζήτημα έχει απασχολήσει κυρίως τη γερμανική και την ελβετική θεωρία με την κρατούσα γνώμη να υιοθετεί την άποψη ότι ο "αρχικός πλουτισμός" συνίσταται πάντοτε στην *πραγματική χρήση* του αντικειμένου που περιήλθε στο λήπτη. Επιχείρημα προς την κατεύθυνση αυτή αντίκειται και από την § 818 I γερμΑΚ (δικό μας άρθρ. 908 εδ. β' ΑΚ) η οποία ρητώς αναφέρεται σε πραγματικώς ληφθέντα ωφελήματα και καρπούς. Παρά τη διάδοσή της, πάντως, η κρατούσα άποψη φαίνεται να περιορίζει σημαντικά και χωρίς σαφή αιτιολογία το πεδίο ευθύνης του κακόπιστου λήπτη, το μέτρο της οποίας εκτείνεται στα ωφελήματα και καρπούς που *δύνατο* να εισπράξει ή να εξαγάγει και δεν εισέπραξε ή εξήγαγε (άρθρ. 348 § 2 και 1096 εδ. β' ΑΚ)⁴⁰.

38. Βαλτουόδης, Αποζημίωση και αδικαιολόγητος πλουτισμός στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, ΧρΠΔ 2009, 203 επ., ιδίως σημ. 74 σ. 209, τον οποίο στην ουσία ακολουθεί και ο Παπαχρήστου, Το αντικείμενο της αξίωσης (ανωτ. σημ. 23), σ. 141. Σταθόπουλος, Η αξίωση, σ. 178 σημ. 17-έτσι στο γερμΔ, *Canaris*, Σχόλιο σε BGH, 7.1.1971, JZ 1971, 557 επ., ιδίως σ. 561- επίσης Erman¹¹/Westermann/Buck, § 818 αριθ. 27. *Larenz/Canaris*, SchR II/2, § 71 I 2 α σ. 256. *Koppensteiner/Kramer*, Ungerechtfertigte Bereicherung, σ. 120. *MünchKomm⁹/Schwab* (2020), § 818 αριθ. 36 i.f. von *Caemmerer*, Bereicherung und unerlaubte Handlung σε *Festschrift für E. Rabel* t. I: Rechtsvergleichung und internationales Privatrecht, Tübingen 1954, σ. 333 επ., ιδίως σ. 354 επ. πρβλ. *Αν. Γεωργιάδη*, ΓενΕνοχΔ, § 55 αριθ. 5 σ. 602.

39. Στην περίπτωση αυτή και εφόσον δεν έγινε τελικά το ταξίδι, ο πλουτισμός δια της λήψεως της δυνατότητας χρήσεως του εισιτηρίου θα αντιμετωπιστεί ως *θνησιγέννητος*; βλ. συναφώς *Chr. Fillos*, L'enrichissement sans cause (ανωτ. σημ. 18), αριθ. 201bis σ. 182 και σημ. 132, *enrichissement mort-né*. Πρβλ. πρόσφατα *Σταθόπουλο*, Εξοικονόμηση δαπάνης ως αποτίμηση πλουτισμού, Παρατ. σε ΕλλΔνη 2022, 403 i.f. και 960.

40. Βλ. αντί άλλων *Π. Φίλιο*, ΕιδΕνοχΔ¹¹, § 158a Γ II σ. 714.

Εξάλλου, το επιχείρημα από το άρθρο 908 εδ. β' ΑΚ (= § 818 I γερμΑΚ) δεν είναι αναντίρρητο. Η διάταξη αυτή προσδιορίζει την έκταση της ευθύνης του λήπτη για τους καρπούς και τα ωφελήματα ενός υλικού αντικειμένου του πλουτισμού που είναι εφικτό να αποδοθεί *in natura*: δεν επιλύει και το ζήτημα της φύσης του "αρχικού πλουτισμού", όταν αυτός δεν έχει υλική υπόσταση⁴¹. Από την άλλη πλευρά, το πεδίο της ευθύνης περιορίζεται ακόμη και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες θα ήταν σχεδόν αναμφίβολη η έννοια του πλουτισμού ανεξάρτητα από την υποκειμενική στάση του λήπτη. Για παράδειγμα τί πρέπει να αποφασιστεί σε περίπτωση κατά την οποία μια σύμβαση μίσθωσης ή ένα δάνειο είναι άκυρα; Ο λήπτης πέραν των χρημάτων και του μισθίου δεν οφείλει να επιστρέψει και να αποδώσει και μισθώματα ή τόκο ανεξάρτητα από τη χρήση ή μη του μισθίου ή του χρηματικού ποσού⁴².

Με στάθμιση συμφερόντων, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τουλάχιστον⁴³ στις περιπτώσεις εκείνες που υφίσταται μία ελαττωματική έννομη σχέση η οποία επιτρέπει τη χρήση και απόλαυση ενός ωφελήματος, ο "αρχικός πλουτισμός" και το αντικείμενο της αξίωσης κατά το άρθρο 904 ΑΚ δεν μπορεί να συνίστανται στην πραγματική χρήση, αλλά στη δυνατότητα χρήσης ή απόλαυσης της ληφθείσας ωφέλειας. Ξεχωριστό ζήτημα θα αποτελεί κατά τη γνώμη αυτή, προς διόρθωση της κατ' ουσία "πλασματικής εξοικονόμησης", το υπό ποιες προϋποθέσεις ο καλόπιστος λήπτης δικαιούται σε ένα τρίτο στάδιο επιμέτρησης της έκτασης της ευθύνης να αμφισβητήσει *in concreto* το μέγεθος και

την έκταση του πλουτισμού, επικαλούμενος π.χ. τη μη πραγματική χρήση ή την μη απόλαυση της ωφέλειας.

Η παραπάνω προβληματική και η πιθανή "παλίνδρομη" προσέγγιση της έννοιας της εξοικονόμησης δαπάνης (άλλοτε ορώμενη ως κατά "πλάσμα" γενεσιουργό του πλουτισμού γεγονός –όπως λ.χ. στην περίπτωση της δυνατότητας χρήσης– άλλοτε ως μειωτικό γεγονός –όπως λ.χ. στην περίπτωση της μη χρήσης της δυνατότητας– και άλλοτε ως γεγονός που οδηγεί στην κτήση ενός έμμεσου πλουτισμού)⁴⁴ γεννά αναμφίβολα ορισμένα ζητήματα ιδίως ως προς την κατανομή του βάρους της απόδειξης μεταξύ ζημιωθέντος και λήπτη, τα οποία μας απασχολούν αμέσως παρακάτω.

Δ. Το μέτρο και το βάρος απόδειξης της εξοικονόμησης δαπάνης

Τόσο τα δικαστήρια όσο και μεγάλο μέρος της θεωρίας υιοθετούν την άποψη ότι η αξίωση του αδικαιολόγητου πλουτισμού που γεννιέται από εξοικονόμηση δαπανών καταβάσκειται μόνο σε περίπτωση κατά την οποία το αρχικό αντικείμενο της ωφέλειας αναλώθηκε ή χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να αντιμετωπιστούν *αναγκαίες* δαπάνες του λήπτη⁴⁵. Άλλοι συγγραφείς, κατά τη μάλλον ορθότερη άποψη, υιοθετούν το κριτήριο της *συνήθους* ή, αντίστροφα, της *εντελώς ασυνήθιστης δαπάνης*⁴⁶. Η επιλογή μεταξύ των

44. Για την ανάλογη προβληματική στα αγγλοσαξονικά δίκαια βλ. *Chambers*, Two kinds of enrichment σε *The Philosophical Foundations of the Law of Unjust Enrichment*, Oxford 2009, σ. 242 επ., σ. 248-249. παλαιότερα *Birks*, *Change of Position and Surviving Enrichment*, σε: W. Swadling (ed), *The Limits of Restitutory Claims: A Comparative Analysis*, London, 1997, σ. 36 επ.

45. Πρβλ. ΑΠ 450/2020 ΤΝΠ-Νόμος ΑΠ 682/2003 ΧρΔ 2003. 792. ΑΠ 908/1991 ΝοΒ 1993. 269. ΕφΠειρ 330/2020 ΤΝΠ-Νόμος ΕφΑθ 7084/2019 ΤΝΠ-Νόμος ΕφΘεσ 616/1993 ΕλλΔνη 1994. 665. Έτσι από τη θεωρία ο *Κορνηλάκης*, *ΕιδΕνοχΔ Ι*, § 63 αριθ. 4 σ. 395. πρβλ. *Σταθόπουλο*, *Η αξίωσις*, σ. 175-176. μάλλον και *Παπαχρήστου*, *Το αντικείμενο της αξίωσης* (ανωτ. σημ. 23), σ. 133. έτσι στο ελβΔ *von Tuhr/Peter/Schulin*, *Allgemeiner Teil des schweizerischen Obligationenrechts* τ. Ι/2, 3^η έκδ. Zürich 1979, § 53 σ. 504. έτσι και η νομολογία του ελβΑκυρ (TF), 12.11.2012, 4A_296/2012, στη σκέψη 5 «en revanche, n'est plus enrichi celui qui, par libéralité, a fait don à un tiers du montant reçu sans droit, ou qui l'a consacré à des dépenses non nécessaires ou à des avantages non durables, tels que des voyages d'agrément ou d'autres loisirs, c'est-à-dire, d'une manière générale, à des valeurs extra-patrimoniales».

46. Έτσι *Chr. Filios*, *La notion d'économie de dépenses* (ανωτ. σημ. 1), σ. 178 επ. κυρίως στο ελβΔ. *Chr. Chappuis*, *La restitution*

41. Έτσι ήδη *Σταθόπουλος* σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, άρθ. 908 αριθ. 10. *Chr. Filios*, *La notion d'économie de dépenses* (ανωτ. σημ. 1), σ. 174-175 σημ. 55. ομοίως, *MünchKomm⁴/Lieb* (2004), § 812 αριθ. 364. αντίθ. σε μας *Παπαχρήστου*, *Το αντικείμενο της αξίωσης* (ανωτ. σημ. 23), σ. 141 και 143. έτσι και *MünchKomm⁸/Schwab* (2020), § 818 αριθ. 32 επ.

42. Έτσι απολύτως ορθά ο *Σταθόπουλος* σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ, άρθ. 908 αριθ. 10. ομοίως και *MünchKomm⁴/Lieb* (2004), § 812 αριθ. 364 και 365.

43. Δυσχερώς πάντως μπορεί να εντοπισθεί επιχείρημα που θα αποκλείει την ανάλογη μεταχείριση του λήπτη ως προς το αρχικό αντικείμενο του πλουτισμού, όταν η *δυνατότητα* χρήσης αποκτάται ως ωφέλεια μέσω αδικαιολόγητης *επέμβασης* στην περιουσία του ζημιωθέντος/δότη: βλ. ειδικώς *MünchKomm⁴/Lieb* (2004), § 812 αριθ. 360 και 362, για τον (καλόπιστο) λήπτη από επέμβαση και τη δυνατότητα απαλλαγής από την ευθύνη μέσω της μη χρήσης της αρχικής ωφέλειας (*primär Erlangte*) που συνίστατο στη δυνατότητα χρήσης (*Nutzungsmöglichkeit*). Ανάλογες σκέψεις και *Chr. Filios*, *La notion d'économie de dépenses* (ανωτ. σημ. 1), σ. 176.

διαφορετικών απόψεων, καθώς και η φύση της δαπάνης που θα θεωρηθεί εξοικονομηθείσα δεν είναι αυτονόητα ζητήματα.

Υιοθετώντας την άποψη ότι μία δαπάνη θεωρείται εξοικονομηθείσα μόνο όταν είναι *αναγκαία ή απολύτως αναγκαία*, οδηγούμαστε αναπόδραστα σε μια ευρύτατη γκάμα γεγονότων απώλειας του πλουτισμού και η αναβίωση μέσω του μηχανισμού της εξοικονόμησης δαπάνης θα αποτελεί την εξαίρεση. Στη στάθμιση συμφερόντων, αν ως εξοικονομηθείσα νοείται μόνο η αναγκαία δαπάνη, τότε τον κίνδυνο του πλουτιστικού γεγονότος, ακόμη και αν έχει λάβει χώρα παράνομη επέμβαση σε ξένη περιουσία, τον επιρρίπτουμε στο δότη/ζημιωθέντα. Πέραν τούτου, με τον τρόπο αυτό αντιμετώπισης των δαπανών, υπολείμματα του αρχικού πλουτιστικού γεγονότος δεν θα υφίστανται, ακόμη και αν ο λήπτης προέβη σε ιδιαίτερες πολυτελείς απολαύσεις. Ένα πολυτελέστατο ταξίδι ως *surrogatum* της αρχικής ωφέλειας, δυσχερώς μπορεί να θεωρηθεί ως εξοικονόμηση *αναγκαίας* δαπάνης. Έτσι, πέραν της διευρύνσης των λόγων απώλειας του πλουτισμού, ο λήπτης ωθείται στην πολυτελή κατασώρευση του αρχικού αντικειμένου της ωφέλειας προκειμένου να αποφύγει την απόδοσή του διαμέσου της εξοικονόμησης δαπάνης.

Στον αντίποδα και σε αντιστοιχία με τη γνώμη ότι η εξοικονόμηση δαπάνης αποτελεί μία νομική έννοια για να μεταχειριστούμε με ευμενέστερο τρόπο τον ζημιωθέντα ενός άυλου αγαθού ή ενός ελλείποντος "αρχικού πλουτισμού", το κριτήριο αναβίωσης της ωφέλειας προκειμένου να αποκατασταθεί η περιουσιακή κατάσταση κατά τον προσήκοντα⁴⁷ τρόπο δεν μπορεί παρά να ταυτίζεται με αυτό της *συνήθους δαπάνης*. Θεωρώντας ως μέτρο κατάφασης της ευθύνης του λήπτη τη συνήθη δαπάνη, ο κίνδυνος από το

πλουτιστικό γεγονός επιρρίπτεται καταρχήν στον λήπτη και μόνο κατ' εξαίρεση αίρεται, αν αποδειχθεί ο ασυνήθιστος χαρακτήρας της δαπάνης. Αν πράγματι, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις και με *in concreto* προσέγγιση, η δαπάνη στην οποία προέβη ο καλόπιστος λήπτης είναι μία εντελώς ασυνήθιστη για κείνον δαπάνη (ένα πολυτελές ταξίδι δεν είναι ασυνήθιστο για έναν εύπορο επιχειρηματία, αλλά παραμένει μια όλως εξαιρετική δαπάνη για τον μέσο μισθοσυντηρητο εργαζόμενο⁴⁸), τότε πράγματι ο πλουτισμός δεν μπορεί να αναβιώσει μέσω της εξοικονόμησης δαπάνης. Αν αντίθετα, η δαπάνη αυτή είναι μία τρέχουσα δαπάνη για το συγκεκριμένο λήπτη, τότε είναι αυτονόητο ότι ο πλουτισμός αναβιώνει μέσω της νομικής έννοιας της εξοικονόμησης δαπάνης. Κρίσιμη παράμετρος στην αξιολόγηση παραμένει ασφαλώς το κοινωνικό-βιοτικό επίπεδο και η εν γένει οικονομική υπόσταση του εκάστοτε καλόπιστου λήπτη⁴⁹.

Ερευνητέο, τέλος, από δικονομική σκοπιά παραμένει ποιο το βάρος απόδειξης και πως κατανέμεται μεταξύ ζημιωθέντος και λήπτη του πλουτισμού (άρθ. 338 § 1 ΚΠολΔ) σε σχέση με την εξοικονόμηση δαπάνης. Το ζήτημα γίνεται αισθητά πιο περίπλοκο αν υπολογίσει κανείς ότι υπάρχουν περιπτώσεις "τηλεσκοπικής" προσέγγισης της έννοιας εξαιτίας διακυμάνσεων στο τρόπο που αυτή γίνεται αντιληπτή: η τελευταία, άλλοτε είναι νοητή ως γεγονός που επιτρέπει την αναβίωση του αρχικού πλουτισμού και άλλοτε προσεγγίζεται ως συμπεριφορά που διευρύνει το πεδίο των μειωτικών του πλουτισμού γεγονότων⁵⁰. Έτσι, είναι δυνατό είτε να απαιτηθεί από το ζημιωθέντα να αποδείξει την ύπαρξη της εξοικονόμησης δαπάνης (μέσω λ.χ. αντένστασης

des profits (ανωτ. σημ. 11), σ. 92 επ.: Commentaire Romand/*Petitpierre* (2012), CO I, άρθ. 64 αριθ. 19 και Commentaire Romand/*B. Charpuis* (2021), CO I, άρθ. 64 αριθ. 26.

47. Αυτό εξυπηρετείται μέσω της τεχνικής που συχνά αποκαλείται αρχή της *στατικής αποκατάστασης* (Statikprinzip), δηλαδή επαναφορά του status quo των περιουσιακών σφαιρών: Beck-OnlineKomm⁶¹/*Wendehorst* (2022), § 818 αριθ. 35, σύμφωνα με την οποία «dieses Prinzip des Ausgleichs korrespondierender Vorteile und Nachteile, wonach der Bereicherungsausgleich keiner Partei zum Nachteil der anderen Partei einen Vorteil bringen darf („Statikprinzip“) (...) ist für die Konkretisierung von § BGB 818 Abs. BGB § 818 Absatz 3 von zentraler Bedeutung und kann im Einzelfall sowohl zu einer Begründung als auch zu einer Beschränkung des Ausgleichs führen».

48. Παραπλήσια συλλογιστική στο γερμΔ, BeckOnlineKomm⁶¹/*Wendehorst* (2022), § 818 αριθ. 53.

49. Σε ανάλογες εκτιμήσεις ως προς την κοινωνικό-βιοποριστική υπόσταση του εκάστοτε λήπτη (κάνοντας χρήση ακόμη και τεκμηρίων ως προς τα ποσά) προβαίνει και το εργατικό τμήμα του γερμΑκυρ (BAG) προκειμένου να διευθετήσει με τον επωφελέστερο τρόπο συμφέροντα του εργαζόμενου λήπτη μιας αδικαιολόγητης -λ.χ. πέραν του οφειλομένου- πληρωμής εκ μέρους του εργοδότη. Το τρίπτυχο αξιολόγησης της περιουσιακής μετακίνησης -«ωφέλεια - αντικειμενική αποτίμηση της αξίας - πλουτισμός»- περιέχει κατ' ανάγκην υποκειμενικότερες αξιολογήσεις στο τελευταίο στάδιο της έρευνας της έκτασης του πλουτισμού: βλ. συναφώς MünchKomm⁶¹/*Schwab* (2020), § 818 αριθ. 202 επ., 205 και 207-πρβλ. στο ελβΔ, *Gilliard*, La disparition de l'enrichissement (ανωτ. σημ. 11), σ. 141.

50. Βλ. αναλυτικά ανωτ. υπό Γ'.

στην καταλυτική ένσταση απώλειας ή μείωσης του πλουτισμού) ή αντίστροφα θα μπορούσε να αξιωθεί από το λήπτη να αποδείξει την ανυπαρξία μίας τέτοιας εξοικονόμησης “τεκμαίροντας”⁵¹ τρόπον τινά τον τρέχοντα χαρακτήρα της δαπάνης και τη διατήρηση μιας ωφέλειας στην περιουσία του. Στην τελευταία αυτή περίπτωση η εξοικονόμηση δαπάνης θα είχε μία *αρνητική*⁵² αποτύπωση και θα ταυτιζόταν κατά κάποιον τρόπο με έναν λόγο έκλειψης ή απώλειας του πλουτισμού. Το ζήτημα μπορεί να περιπλακεί ακόμη περισσότερο αν ληφθεί υπόψη ότι υπάρχουν αγαθά που γεννούν ευθέως οικονομικά οφέλη στην περιουσία του λήπτη και άλλα αντικείμενα που δεν έχουν καταρχήν οικονομική αξία και αυτή είναι απόρροια μιας αναγέννησης του πλουτισμού διαμέσου της εξοικονόμησης

51. Για την προσέγγιση της έκλειψης του πλουτισμού και της εξοικονόμησης δαπάνης βάσει “τεκμηρίων” βλ. αντί άλλων Beck-OnlineKomm⁶¹/Wendehorst (2022), § 818 αριθ. 52 επ.

52. Έτσι φαίνεται να διαρθρώνεται το σκεπτικό του Βαλιούδη, Η εξοικονόμηση δαπάνης (ανωτ. σημ. 2), σ. 1283 (ιδίως αριθ. 8-9), παρότι αρχικώς κάνει λόγο για έμμεσο πλουτισμό (αριθ. 4, σ. 1281). Πάντως, οι απόψεις αυτές (και ιδίως η σκέψη του συγγραφέα στον αριθ. 9, σύμφωνα με την οποία «ο ενάγων δότης, που έτσι κι αλλιώς αγνοεί, σχεδόν πάντοτε, τους συσχετισμούς και τα ακριβή δεδομένα της περιουσίας του εκάστοτε εναγομένου λήπτη» ώστε να επιρρίψει την απόδειξη της έκτασης της εξοικονόμησης δαπάνης στο λήπτη) δεν αφήνουν ιδιαίτερα από μια κατανομή του βάρους απόδειξης με βάση τη θεωρία των σφαιρών (Sphärentheorie) που εισήγαγε στο γερμΔ ο Prölss (Die Beweislastverteilung nach Gefahrenbereichen, VersR 1964, 901 επ., ιδίως σ. 903· βλ. σε μας, Καργάδο, Το βάρος αποδείξεως μεταξύ του δικονομικού και του ουσιαστικού δικαίου, Αθήναι-Κομοτηνή 1983, σ. 98 επ.), *ελλείπει όμως κανόνα όπως το άρθρο 338 § 1 ΚΠολΔ*. Η βασική ιδέα της “θεωρίας των σφαιρών” εντοπίζεται στον ακόλουθο συλλογισμό -ο οποίος “παραφράζεται” εδώ για τις ανάγκες του αδικαιολόγητου πλουτισμού ως ακολούθως: επειδή τις περισσότερες φορές ο ζημιωθείς δεν είναι σε θέση να διαθέτει την εποπτεία των γεγονότων που βρίσκονται στον κύκλο δραστηριότητας του λήπτη, περιέρχεται από τα πράγματα σε κατάσταση ανάγκης από αποδεικτικής πλευράς. Το εγγενές μειονέκτημα του ζημιωθέντα αντισταθμίζεται με τη μετακύλιση του βάρους απόδειξης στον λήπτη, ακριβώς εξαιτίας της εγγυητικότητας του προς το αποδεικτικό υλικό. Η θέση αυτή εμφανίζεται ορθότερη, επειδή η αδυναμία αποδείξεως των επίδικων περιστατικών οφείλεται στην αδιαφάνεια του κύκλου ευθύνης του λήπτη-εναγομένου, στοιχείο το οποίο επιβαρύνει ασφαλώς τον ίδιο. Πρβλ. και τις δικαιοσυγκριτικές σκέψεις του Άνθιμου, Η κατανομή του βάρους απόδειξης στη διαδικασία των εργατικών διαφορών, Δ 1997. 990 επ.

δαπάνης (π.χ. συνδρομή σε κονσέρτα ή σε αθλητικά γεγονότα).

Αν επιχειρήσουμε να μην αποκλίνουμε σημαντικά από τη θεωρία των κανόνων δικαίου από την οποία εμφορείται το άρθρο 338 § 1 ΚΠολΔ σύμφωνα με το οποίο κάθε διάδικος οφείλει να επικαλεστεί και να αποδείξει τις προϋποθέσεις του ευνοϊκού για αυτόν κανόνα δικαίου και με αφετηρία την άποψη ότι ο ζημιωθείς οφείλει να επικαλεστεί και να αποδείξει τη λήψη μιας ωφέλειας⁵³ στην περιουσιακή σφαίρα του λήπτη, η δε εξοικονόμηση δαπάνης επενεργεί ως έμμεσος πλουτισμός, νομική αναβίωση του αρχικώς ληφθέντος αντικειμένου, είναι μάλλον πιο σωστό, σε επίπεδο κατανομής βάρους απόδειξης, ο ενάγων ζημιωθείς, αποκρούοντας ένσταση από το άρθρο 909 ΑΚ, να πρέπει να επικαλεστεί και να αποδείξει την εξοικονόμηση δαπάνης συναποδεικνύοντας τον τρέχοντα χαρακτήρα της τελευταίας⁵⁴. Ο δε λήπτης να μπορεί να απαλλαγεί μόνον εφόσον είναι σε θέση να αποδείξει ότι δεν εξοικονόμησε τίποτε ή εξοικονόμησε λιγότερο από την αντικειμενική αξία της ωφέλειας γιατί παρά τη φύση της δαπάνης, ως προς αυτόν ήταν μια όλως εξαιρετική και ασυνήθιστη απόλαυση στην οποία δεν θα προέβαινε χωρίς το πλουτιστικό γεγονός⁵⁵. Το υποκειμενικό *standing* του λήπτη θα είναι εκείνο που θα τον απαλλάξει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι η δαπάνη στην οποία προέβη είναι εντελώς ασυνήθιστη για κείνον.

53. Ο ζημιωθείς δότης οφείλει επίσης να αποδείξει την αντικειμενική αξία της ωφέλειας, εφόσον δεν υπάρχει ζήτημα φυσικής αποκατάστασης: έτσι και Gilliard, La disparition de l'enrichissement (ανωτ. σημ. 11), σ. 66-67.

54. Πρβλ. όμως αντίθ. στο ελβΔ, Rusch, Der entreicherte Bereicherte (ανωτ. σημ. 23), σ. 578, σύμφωνα με τον οποίο «der Ausnahmecharakter des Art. 64 OR gebietet, dass der Bereicherte nicht nur die Entäusserung beweisen muss, sondern auch die fehlende Ersparnis und damit die Kausalität zwischen Bereicherung und Entäusserung...». Η άποψη του συγγραφέα αποκλίνει από τη διάταξη του άρθρου 8 ελβΑΚ (= 338 § 1 ΚΠολΔ): έτσι όπως φαίνεται στο γερμΔ και MünchKomm⁶/Schwab (2020), § 818 αριθ. 190, με την παρατήρηση «Er (ενν. ο λήπτης) muss vielmehr darlegen und beweisen, dass er für diese Ausgaben nicht auf andere Ressourcen zurückgegriffen hätte, wenn der Vermögenszufluss ausgeblieben wäre»· πρβλ. Staudinger⁶⁵/Lorenz (2007), § 818 αριθ. 48. Οι απόψεις αυτές είναι δικαιολογημένες στο γερμΔ ελλείπει κανόνα όπως το άρθρο 338 § 1 ΚΠολΔ.

55. Πρβλ. BasKomm⁷/Schulin/Vogt (2021), OR I, άρθ. 64 αριθ. 24.